

вредност ових студија огледа се у томе што истраживања прелазе границе дисциплина и тиме су сазнајно релевантне како за социологију културе тако и за историју, политикологију, теорију књижевности.

Бисерка КОШАРАЦ

МИЛАН КАШАНИН: ПОХОД НА СВЕТ

Милан Кашанин, *Дневник*, приредила Зорица Хацић, Матица српска, Нови Сад 2021

„У вашару од промена које су обузеле свет,
драго је човеку видети нешто трајно и стабилно.”
(Кашанин 2021: 87)

Милан Кашанин је у историји српске културе оставио и више него обиман и вредан траг који добија своју пуну вредност онда када се узму у обзир све области у којима је тај траг остављен. Његова широка културна делатност обухватала је различите улоге које су у међусобном садејству задужиле нашу културу на незаборав. Због свега што је за собом оставио као успешан рад, Кашанин је завредео да се стручна јавност обавезе на чување те вредности и да се указујући на то, истовремено према томе односи са пуним поштовањем.

Након објављеног петокњижја преписке име историчара уметности, књижевника, критичара заслужено добија научну пажњу каква је, чини нам се, пре извесног времена била тек у повоју, а сада почиње да се остварује онако како заслужује – са великим залагањем и амбицијом појединаца. У том смислу, обе наведене особине навеле би неизоставно на име Зорице Хацић која је уједно приређивач поменутог петокњижја *Писма, сусрећии, ѿрајови I–III* објављеног 2020. године у издању Матице српске. Својом изузетном обимношћу, књиге су видљиви резултат настојања да се поменута научна пажња оствари у најбољем светлу, да се осветли његов лик, приватни, подједнако колико и онај јавни, да би се у сагледавању његове личности задобила што већа целовитост.

На трагу истог и на срећу, наставило се на раду поводом изучавања Милана Кашанина. Поред већ споменутог приређеног издања преписке и научних студија у којима је Кашанин присутан кроз своја дела, а које је изнедрила посвећеност Зорице Хацић, и његов *Дневник* проистекао је из рада на истом пољу, као његов продужетак. Тај захтеван и труда жељан подухват могао је, и јесте учинио само онај ко је искрен у љубави према писцу и одан поштовању његовог дела. Зато и јасно постаје да је и *Дневник*,

задобивши издање kakво заслужује, изнедрен помоћу истих осећања која су новом књигом са Кашаниновим именом могла да буду доказ њихове непромењености или пак јачања. Књига је уједно и резултат неуморног рада и трагања за оним делом његове личности који је остао непознат, а који је остао да живи иза њега у рукопису. Приређивањем те рукописне и личне заоставштине, открива се немали и врло значајан удео у његовом животу, а пре свега, раду. Кроз писма колико и *Дневник*, Кашанинова се личност упознаје више него игде, и то кроз призму интимног породичног круга, из јавног, али и посве личног угла.

Поменути *Дневник* налази се у Рукописном одељењу Матице српске у оквиру Личног фонда Милана Кашанина (1895–1981) који је створен захваљујући грађи коју је ћерка Милана Кашанина, Марина Бојић, уступила најстаријој и најзначајнијој српској књижевној, културној и научној институцији. Осим *Дневника*, Лични фонд чине архивалије из породичне заоставштине, као и писма (приређена у поменутој књизи *Писма, сусрети, џрајови I–III*) која су, такође, као дар госпође Бојић дата Матици српској. С обзиром на то да није реч о примеру жанра у типичном смислу, дневнику вођеном током дужег времена, већ писаном у кратко одређеном периоду (јануар–фебруар 1963), ово је на својеврстан начин специфичан дневник, настајао док је Кашанин боравио у Америци и Канади. Због тога на *Дневник* можемо гледати као најнепосредније сведочанство о кратком, иако важном сегменту његовог живота, данас мало познатом.

Чињеницом да је Кашанинов *Дневник* доступан стручној читалачкој публици, али и оној широј заинтересованој за културну историју, недвосмислено се упућује на приређивачки подухват који је значајан и вредан јер представља важан део у познавању живота и целокупног рада Милана Кашанина. У дневнику, он се највише показује као историчар уметности, и то не само кроз призму лица које је компетентно већ и као путник, човек који знатижељно упознаје места на која одлази, па желећи да што боље о томе посведочи, он и записује своја виђења, занимљива и различита, баш каква су и била места и где је боравио. Заправо, тежња и навика да са путовања остави писани траг постојала су још од ране младости и нису напуштала Кашанина ни касније. Неуморни прегалац знатижељно се односио према свему што му је допало руке или очију и та је знатижеља била одраз његовог заноса и духа, исто колико и интелекта. Кашанин је био истински заљубљеник у путовања, тако да је њих чинио често, из личних побуда, а неретко и због природе свога посла. Осим у оквирима конкретних дела, та искуства постала су део оних посве интимних, какав је и дневник. Путовања, разуме се, нису значила само пуко усвајање различитих прилика пред којима се нашао, већ обогаћивање сопствене личности, начин да се од путовања начини простор за нова знања и да се мења поглед на свет. Када се о томе чита, јасно је да

у том смислу Кашанин достигао ниво и више него завидан. Дневнички записи, зато су, и више су него драгоцен доказ изнете тврдње. Премда је реч о брижљивом и свакодневном бележењу, *Дневник* Милана Кашанина не подразумева само записивање запажања и свакодневице већ лепим стилем уобличене литерарне пасаже. Писцу је стало да осим тачних података, пружи и личне доживљаје, свакако не занемарујући околности и средине у којима се нашао. Због тога се у *Дневнику* врло лако, осим књижевне, може очитати његова документарна и историјска вредност: због бројних уметничких и сликарских дела које помиње, *Дневник* би посебно могао да буде од помоћи и користи стручњацима из те области. Зорица Хацић наводи да је за Кашанина путовање „активно посматрање и бележење”, и то се узима као тачно када се његов *Дневник* и прочита. Ти записи заправо су уметношћу (пре свега, сликарством) богати пасажи, али стилски уобличени тако да изостаје утисак потенцијално сувопарног каталожског навођења. Читајући их, дознаје се понешто о непрегледном и несагледивом мноштву тог света, уз крајње субјективан суд и виђења онога ко у оквиру тог света обитава и дословно обилази га. Бројне галерије, музеји, изложбени простори представљени су речју аутора, живописно и упечатљиво, тако да читалац напросто бива уведен у те просторе као Кашанинов равноправан сапутник. То је привилегија. Тако се *Дневником* стиже до канадских градова, Монтреала, Отаве и Квебека, потом до Вашингтона и Њујорка, успутно се на почетку и крају заустављајући у Паризу. Та рута већ довољно наслућује панораму градова, људи и уметности којом су испуњене странице. Може се слободно рећи да је реч о мозаику састављеном од различитих сегмената који обједињени чине културу Запада у малом. *Дневник* је приказ других народа и онога што чини њихово постојање, понајвише са аспекта уметности. Веродостојно сведочећи о свом времену и простору, Милан Кашанин је исписао обележје почетка друге половине прошлог века.

Иако путује у својству директора Галерије фресака у Београду, изложба фрескосликарства, која је била главни повод за одлазак, остаје једнако важна поред других повода због којих се путовање уприличило. Како је сам био угледан, Кашанин се сусретао са бројним утицајним људима (деканима, професорима, амбасадорима, разним високим представницима), али и познаницима и пријатељима који су гостопримљивошћу дома показали отвореност према туђину, па према томе, и свему нашем.

Књигу отвара студиозан и садржајан предговор приређивача „О непознатим белешкама Милана Кашанина” (објављен и у *Зборнику Маџице српске за књижевности и језик*, књига 70, свеска 1, год. 2022) у оквиру којег се захваљујући Зорици Хацић сазнаје о различитим путовањима Милана Кашанина, примарно у својству културног радника, о чему су и остављени дописи објављивани у тадашњој периодици. Но, једно се

искуство издваја као нарочито. То је управо ово путовање у Америку и Канаду, са истом тачком почетка и краја – у Француској. Са тог се путовања Кашанин вратио заједно са дневником који је тада водио. Рукопис назван „Амерички дневник” обједињује хартије са поменутог путовања 1963. године. У оквиру њега, осим конкретног дневног записивања, нашао се и други пратећи садржај који је обједињен у овом приређеном издању. Поред, дакле, дневничких записа, њему су придружени и посебно су драгоцени прилози који се налазе у склопу тих бележака. Прилози су, тематски одређено, издвојени у засебне целине: „Белешке о музејима”, „Писма с пута”, „Белешке из 1964.” и представљају, скупа гледано, шири увид у главнину путовања. Осим тога, на крају књиге засебним одељком (насловљеним „Додатак”) дневник је обогаћен скенираним материјалом који значи посебну ноту визуелног идентитета. Хронолошки наведено, материјал подразумева: издвојене странице рукописа дневника, породична писма, белешке о музејима, као и материјал који је Кашанин сачувао током свог боравка у Америци и Канади: каталог збирки музеја, бродски материјал (дневни програм, списак путника, путничка карта), позивнице, и неколико фотографија Милана Кашанина. Све то чува се у рукопису, увезано под насловом „Амерички дневник”.

Осим што се предговором приређивача поставља и боље разуме контекстуални оквир путовања којим је садржај књиге испуњен, успоставља се и, а то је неизоставно поменути, веза *Дневника* са Кашаниновим *Случајним откритјима* (Матица српска, Нови Сад 1977). Познато лепим писањем и утемељеним знањем, Зорица Хаџић увиђа и даје смислено објашњење о повезаности оба дела, о преламањима и истицању међусобних сличности, истичући како се поједини делови *Дневника* могу ишчитати у виду истих идеја преношених у Кашаниново најинтимније прозно дело написано пред крај живота. Та анализа у компаративном кључу било би крајње основано и интересантно као полазно становиште засебне студије.

С једне стране, *Дневник* је слика историчара уметности који ради посла одлази од куће, слика човека од угледа који свој останак правда низом предавања које држи на престижним универзитетима, али његов *Дневник* није само сведочанство једног истраживања и схватања уметности. *Дневником* је начињена слика једног Србина који са својим карактером, знањем и наслеђем одлази у свет који се разликује од његовог, али тако да у том међусобном додиру никада нема опречности или супротстављања. *Дневник*, дакле, пише човек који тамошњи свет гледа радознано, са намером да га упозна и тако истовремено спозна богатство стране западне културе која се толико разликује од наше. О томе колико му је читаво путовање значило, у професионалном смислу, али и овом другом, најбоље говоре писма која су послата на адресу његовог дома. Својој супрузи, Катарини Љаљи и деци (Мирку, Ратимиру, Павлу, Марини), пише

са одушевљењем које не крије. Како каже Зорица Хацић на почетку претпоследњег пасуса свог предговора, „У овом, до сада непознатом, дневнику на најлепши могући начин сједињени су Кашанин као књижевник и историчар уметности истанчаног погледа на прошлост и садашњост”. Има смисла потврдити уверења изнесена и у наставку, да је *Дневник* требало да послужи као предлог за путопис који, нажалост, никада није написан. Због разних околности и из практичних разлога, од тога се одустало, али не и од идеје да на извештајан начин послужи сврси. Отуда и поменута спона са објављеним *Случајним оtkрићима* где је, истина, помало запостављена исцрпност запажања које се чита готово у целини *Дневника*. Велика је штета што Кашанин није оставио иза себе подужи дневник којим би посведочио о бројностима искустава свог и више него богатог живота.

На крају, напомињемо да књигу чине прецизно састављен Именски регистар и кратка, али корисна Напомена приређивача (упућивање на садржај књиге, запис сигнатуре, скретање пажње на интервенције у виду усаглашавања са савременим правописом, захвале појединцима који су у својим стручним областима помогли изналажењу најбољих решења). Лепо осмишљен дизајн и квалитетно урађен прелом доприноси утиску озбиљности и потребе да у целини издање буде сведено, а довољно богато, како и доликује.

*

Зорица Хацић наставља свој рад на изучавању живота и дела Милана Кашанина, па је логично претпоставити да ће из тога у будућности проистећи монографија о једном од највећих интелектуалаца српске културе двадесетог века. Тиме би се њен вишегодишњи и дубоко темељан рад заокружио и употпунио, истовремено стављајући на увид јавности прву, неопходну и свеобухватну књигу о Кашаниновом животу и раду. Уосталом, постоји и јавно обећање о том планираном подухвату, те је потпуно оправдано подстицати га и храбрити. На крају свега, ако се Милану Кашанину мора исказати дубоко поштовање због многоструког и прегалачког рада којим је задужио историју српске културе, онда се и Зорици Хацић треба учинити захвалност и похвала што својим радом и залагањем подсећа да на све то не смемо заборавити.

Мр Јована Л. ВОЈВОДИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Докторске студије
jovanav997@gmail.com